

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Mgr. **Andrzeja Bohdana Krupy**, napisanej pod kierunkiem ks. dr. hab. Marka Jodkowskiego, prof. UWM pt. ***Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989***: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Teologii, Olsztyn 2022, ss. 404.

Informacje ogólne. Cele dysertacji i hipotezy badawcze

Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce w okresie PRL-u to historia oporu stawianego aparatowi władzy, który za wszelką cenę i posługując się wyrafinowanymi metodami chciał stłamsić Kościół, który cieszył się sporym autorytetem społecznym i stosunkowo dużą niezależnością. W tę walkę partia, która uzurpatorsko określiła się „przewodnią siłą narodu”, zaangażowała administrację państwową oraz organy bezpieczeństwa. Ewidentnie chodziło o to, by religię wyrugować z przestrzeni publicznej, stąd władze państwowe dążyły stopniowo do zlaicyzowania społeczeństwa, by w konsekwencji doprowadzić do rozerwania więzi Kościoła z narodem i podziemiem opozycyjnym. Filarami polityki wyznaniowej uczyniła partia trzy zasady: wolność sumienia i wyznania, rozdział Kościoła od państwa oraz uznanie religii za sprawę prywatną.

W ostatnich latach opublikowano już немало pozycji poświęconych tym zagadnieniom, w tym również podejmujących podobne kwestie jak recenzowana dysertacja, ale opisujących inne regiony Polski. Należy docenić

inicjatywę Doktoranta, który przez swe opracowanie chce dołożyć cegiełkę do wznoszonego coraz wyżej gmachu, nad którym można by zawiesić tablicę: „Historia Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1945-1989”. Dodać należy, że jest to „cegiełka” – proszę wybaczyć porównanie – dobrze wypalona i przygotowana wedle najbardziej sprawdzonych receptur. Dysertacja w ważnym aspekcie uzupełnia i pogłębia wiedzę na temat dziejów Kościoła w północno-wschodniej Polsce i na Pomorzu Gdańskim, który ma już nieubogą historiografię. Słusznie Autor przywołuje we Wstępie kilku badaczy zajmujących się tym zagadnieniem (należą do nich m.in. A. Kopiczko, L. Potykanowicz-Sudy i S. Bogdanowicz, s. 11). Krupa zakreślił obszar swoich zainteresowań do terenu Powiśla. Ziemia to bardzo ciekawa ze względu na przeszłość, kraina historyczno-geograficzna, wchodząca w skład Pomorza Nadwiślańskiego. Autor precyzyjnie określił, że w dysertacji będzie chodziło o obszar, który tworzą dziś dekanaty: Malbork I, Sztum, Dzierzgoń, Kwidzyń-Śródmieście, Kwidzyn-Zatorze i Prabuty (s. 13).

Jak podkreślono oryginalność niniejszej rozprawy polega na tym, że sformułowany w tytule dysertacji problem badawczy nie znalazł dotychczas wystarczającego rozwiązania (s. 11).

Podstawowym narzędziem badawczym stała się dla B. Krupy kwerenda przeprowadzona w licznych archiwach proweniencji państwowej i kościelnej. Analiza zgromadzonych w nich zasobów miała pomóc Autorowi osiągnąć cel pracy, którym było *syntetyczne ukazanie polityki wyznaniowej państwa polskiego wobec Kościoła na Powiślu, wraz z jej zamierzeniami, metodami prowadzenia oraz skutkami* (s. 11). W ślad za nim postawiono kilka dodatkowych pytań, na które szukano – moim zdaniem skutecznie i z zadowalającym wynikiem – odpowiedzi. Oto te kwestie: *Jaki wpływ na transformację administracji kościelnej oraz na materialne aspekty funkcjonowania Kościoła na Powiślu miała realizowana przez państwo po 1945 r. polityka wyznaniowa? Jaki był stosunek władz do lokalnego duchowieństwa? Czy władze państwowe ingerowały w zaangażowanie Kościoła w edukację oraz duszpasterstwo? Jaki był stosunek władz do Wielkiej Nowenny Narodu Polskiego i udziału wiernych i duchowieństwa Powiśla w Uroczystościach Milenijnych?* (s. 11-12).

Dodać należy, że nie budzą sprzeciwu przyjęte przez Autora cezurę czasowe wyznaczone z jednej strony przez zakończenie drugiej wojny światowej, a z drugiej strony – przez kres istnienia Polski Ludowej.

Struktura pracy

Recenzowana praca została sporządzona według klarownego i przejrzystego schematu. Składa się z wstępu, ośmiu rozdziałów, zakończenia, aneksu i bibliografii. Struktura pracy jest spójna i logiczna.

Wstęp stanowi zwyczajowe wprowadzenie do podjętego w dysertacji zagadnienia, prezentuje cel i metodę pracy, a także stawiane hipotezy badawcze, którym towarzyszą szczegółowe pytania. Zarysowana została również problematyka polityki wyznaniowej podejmowanej przez władze PRL, która podporządkowana została aparatczykom z Polskiej Partii Robotniczej, a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Ponadto przedstawiono uzasadnienie wyboru tematu, przywołano dotychczasowe publikacje poświęcone tym zagadnieniom i omówiono wyniki kwerendy archiwalnej. Rzetelnym z punktu widzenia nauki jest także przyznanie się przez Autora, że mimo podjętych starań nie zdołał dotrzeć do dwóch istotnych archiwów kościelnych. Wstęp zawiera również informację o tym, że w dysertacji przyjęto układ problemowo-chronologiczny oraz o tym, że wykorzystano *typowe metody badań historycznych, polegające na ustalaniu faktów na podstawie źródeł z zastosowaniem kryteriów sprawdzania ich wiarygodności* (s. 16). Niezwykle cennym dodatkiem, zwłaszcza dla czytelnika spoza Powiśla, jest precyzyjne, tak, jak tylko to jest możliwe, wytyczenie terytorialnych granic tej krainy i ukazanie jej w kontekście historyczno-geograficznym.

Rozdział pierwszy przedstawia przemiany demograficzne na Powiślu po II wojnie światowej oraz procesy tworzenia i sposoby funkcjonowania organów państwowych, odpowiedzialnych za politykę wyznaniową.

W drugim rozdziale opisano transformację administracji kościelnej na Powiślu w ramach państwa polskiego, z uwzględnieniem kilkukrotnych zmian granic dekanatów oraz powstawania nowych placówek duszpasterskich. Zaznaczono, że specyficznym dla tego fragmentu Polski, a nieobojętnym w kontekście prawa własnościowego było powojenne

przejmowanie przez katolików mienia ewangelickiego. To, co dla niektórych społeczności mogło być błogosławieństwem, tu nieraz stawało się problemem.

Kolejna część dysertacji, trzeci rozdział, ukazuje zachowanie aparatu państwowego wobec materialnego kontekstu egzystencji powiślańskiego Kościoła. Stąd Autor zajął się kwestią zaboru mienia kościelnego, oczyszczaniem trwałego majątku parafialnego, rewindykacją mienia, uwłaszczeniem kościelnych osób prawnych, podejściem władz państwowych do budownictwa kościelnego oraz tworzenia bazy katechetycznej.

Rozdział czwarty zawiera analizę metod i skali represji władz państwowych względem powiślańskiego duchowieństwa. Opisano uwarunkowania polityczne dotyczące obsady stanowisk kościelnych, konkretne działania prześladowcze wobec osób duchownych oraz bardzo uciążliwe dla księży i osób konsekrowanych metody represji, jakimi stały się kary finansowe oraz wysokie obciążanie fiskalne nakładane na parafie i domy zakonne.

W piątym rozdziale została opisana „ciemna karta” uwikłania niektórych duchownych we współpracę z reżimem politycznym, z uwzględnieniem ich działalności w ruchu „księży-patriotów” (Komisja Księży przy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację oraz Koło Księży przy Zrzeszeniu Katolików Caritas w Gdańsku i Elblągu). Autor nie przemilczał także niezwykle delikatnej kwestii agenturalnego zaangażowania kilku duchownych.

Szósty rozdział to próba analizy podejścia władz państwowych w stosunku do zaangażowania Kościoła w edukację, duszpasterstwo narodowościowe (greckokatolickie) i specjalistyczne (opieka duchowa nad osadzonymi w więzieniach).

W siódmym rozdziale zajęto się stosunkiem władz państwowych wobec demonstracji wiary w trakcie procesji kościelnych (przede wszystkim procesji Bożego Ciała), reagowaniem aparatu władzy na wygłaszane przez niektórych duchownych homilii o antypaństwowym wydźwięku, na dekoracje towarzyszące uroczystościom kościelnym. Przywołano także próby blokowania udziału dzieci, młodzieży i funkcjonariuszy państwowych w manifestacjach religijnych.

Ostatni rozdział poświęcony został analizie konfrontacji państwo-Kościół na Powiślu w okresie Wielkiej Nowenny Narodu Polskiego i podczas uroczystości milenijnych.

Problematyka badawcza, kryteria metodologiczne, realizacja celów pracy

Niewątpliwym atutem dysertacji jest to, że poszukując odpowiedzi na kwestie postawione we wstępie, Autor dotarł do licznych zbiorów archiwalnych i solidnie je – jak się przynajmniej wydaje – przeanalizował, konstruując następnie zasadniczy korpus pracy. Oto lista archiwów, z których korzystał Autor zbierając materiały do pracy: Archiwum Państwowe w Gdańsku, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (w Gdańsku, Wrocławiu i Warszawie), Archiwum Państwowe w Malborku, Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Państwowe w Olsztynie, Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej, Archiwum Wydziału Nauki Katolickiej Kurii Metropolitalnej Warmińskiej w Olsztynie, a także 19 archiwów parafialnych i zakonnych Powiśla (s. 14-15).

Pewnie kwestią otwartą zostaje próba namierzenia miejsca przechowywania archiwaliów administracji wyznaniowej w Elblągu z czasów funkcjonowania województwa elbląskiego (zakładając, że one w ogóle istnieją). Z kolei raczej nie można liczyć na odnalezienie materiałów wytworzonych przez wojewódzkie komórki Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i Służby Bezpieczeństwa inwigilujące Kościół z tego terenu skoro specjaliści z IPN twierdzą, że prawie 100% tych zasobów z terenu Powiśla zostało unicestwionych. Mając na uwadze to, jaką kopalnią wiedzy o podobnych działaniach komunistycznego aparatu represji wobec ludzi Kościoła są archiwa w innych częściach Polski można zakładać, że i w tym wypadku dostarczyłyby wiele cennych materiałów. Choć trudno podważać oświadczenia kierownictwa Archiwum Diecezji Elbląskiej oraz reprezentanta Kurii Diecezjalnej w Elblągu, twierdzących, że nie posiadają w swoich zbiorach materiałów odnoszących się do badanych kwestii, niemniej należy wyrazić żal, że nie udało się Autorowi zajrzeć do teczek parafii z Powiśla.

Jak czytamy w dysertacji, zastosowane metody badawcze to *typowe metody badań historycznych, polegające na ustalaniu faktów na podstawie źródeł z zastosowaniem kryteriów sprawdzania ich wiarygodności oraz metoda indukcyjna, polegająca na bezpośrednim ustalaniu faktów (s. 16)*. Wydaje się, że dla przeprowadzenia określonych przez Autora badań przyjęte metody badawcze są adekwatne. Potwierdzają to także uzyskane szczegółowe i bogate wyniki analiz dokumentów archiwalnych.

Jak się można było spodziewać przeprowadzone badania naukowe doprowadziły Autora dysertacji do konkluzji, że polityka wyznaniowa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej miała ogromny wpływ na transformację administracji kościelnej oraz na materialne aspekty funkcjonowania Kościoła na Powiślu. W marginalizacji pozycji Kościoła ważną rolę odegrała specyficzna sytuacja powstała na tym terenie, który po 1945 roku zasiedlony został w dużej mierze przez ludność napływową. To sprzyjało blokowaniu rozwoju sieci parafialnej, budowie nowych świątyń oraz utrudnianiu przejmowania obiektów poewangelickich.

Podobnie jak w innych częściach kraju w tym samym czasie także na Powiślu zastosowano wobec duchownych politykę rozbijania jedności: krnąbrnych i niepodporządkowujących się władzy państwowej karano (nakładanie wysokich podatków, niezatwierdzanie na stanowiska kościelne, aresztowanie), a lojalnych wobec reżimu (złamanych, zaszantażowanych, uwikłanych we współpracę) – nagradzano.

Autorowi udało się także ustalić metody i poziom ingerencji państwa wyrażające się w blokowaniu oddziaływania Kościoła na szkolnictwo (rugowanie katechezy ze szkoły), a tym samym wychowanie dzieci i młodzieży. W gruncie rzeczy – jak konkluduje – to właśnie ateizacja społeczeństwa była głównym motywem działania aparatu władzy. Wyrażało się to także w ograniczaniu kultu religijnego w sferze publicznej, inwigilacji duchownych głoszących podejrzaną homilie (niesłusznie nieraz uznawane za antypaństwowe), zabranianie funkcjonariuszom państwowym udziału w uroczystościach religijnych, blokowaniu dostępu kapelanów do więźniów, pozbawieniu grekokatolików własnego duszpasterstwa. Laicyzacji społeczeństwa miały także służyć ukazane przez Autora fakty odciągania

katolików od włączania się w inicjatywy Wielkiej Nowenny Narodu Polskiego oraz uroczystości milenijne.

Doceniając osiągnięte wyniki badań należy zarazem zauważyć, że nie znajdujemy w dysertacji odpowiedzi na niektóre kwestie i to wcale nie marginalne. Chyba nie będzie przesadą stwierdzenie, że nie udało się Autorowi jednoznacznie wyjaśnić rzeczywistych skutków antyreligijnego oddziaływania programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na ludność Powiśla. Ponadto niedosyt zostaje po przedstawieniu postaw duchowieństwa tego regionu względem polityki wyznaniowej państwa. Chodzi mianowicie o to, by dosadniej opisać zależność istniejącą między byciem „duchownym postępowym” („ksiądz-patriota”, ksiądz należący do ZBOWiD- czy podporządkowanego państwu Caritas), a współpracą z aparatem bezpieczeństwa (jawną bądź tajną). Istotne byłoby także znalezienie odpowiedzi na pytanie: jaki był poziom wiedzy rządców diecezji o powiązaniach duchownych z reżimem i czy miało to wpływ na ich osadzanie na stanowiskach kościelnych?

W tytule dysertacji zawarto informację, że chodzi o politykę wyznaniową PRL-owskiego państwa względem Kościoła. I owszem, precyzyjnie przeanalizowano system represji stosowanych wobec instytucjonalnego Kościoła i stojących w pierwszym szeregu jego reprezentantów, czyli duchownych, ale brakuje wzmianek o represjach katolickich działaczy świeckich. Rodzi się pytanie, czy na terenie Powiśla, tak jak w innych regionach Polski działania aparatu państwowego uderzały również w konkretne ruchy świeckich katolików, stowarzyszenia katolickie, grupy i organizacje parafialne? Być może takowe ataki się nie pojawiały. Należałoby wówczas wyjaśnić powody takiego stanu. Można przyjąć, że sytuacja była specyficzna: nie były to środowiska wielkomiejskie, ale raczej wiejskie; społeczeństwo miejscowe nie było jednolite, bo składało się w dużej części z ludności napływowej; nie było tradycji jednoczenia się w organizacjach czy stowarzyszeniach katolickich. Idąc dalej, pojawia się kolejna kwestia: jak na Powiślu wyglądała sprawa organizacji pielgrzymek, misji parafialnych, rekolekcji? Czy w ogóle te formy duszpasterstwa były rozwijane? A jeśli tak, to na jakie szykany byli narażeni ich uczestnicy? Ponadto, Autor dotknął

trudności duszpasterstwa więziennego, ale zabrakło odniesienia do duszpasterstwa kapelanów szpitalach i kaplic szpitalnych.

Formalna strona dysertacji

Dysertacja jest napisana w sposób klarowny i uporządkowany, zgodnie z zasadami przygotowania pracy naukowej. Tekst został opatrzony poprawnie skonstruowanymi przypisami (1671 przypisów na 305 stronach tekstu zasadniczego) i imponującą bibliografią (254 pozycje źródłowe oraz 485 opracowania).

W pracy można znaleźć nieliczne usterki stylistyczne (np. „W świetle powyższych danych najliczniejszy oddział terenowy na Powiślu stanowił powiat malborski, s. 34; „W trakcie rozmów w lutym 1946 r. PPR i PPS zaoferował PSL...”, s. 34), interpunkcyjne oraz ortograficzne („W tym samym roku ordynariusz warmiński bp. Edmund Piszcz powołał...”, s. 70, nie stawiamy kropki po skrótce „bp” podanym w mianowniku; podobnie w zdaniu „W rozmowie telefonicznej bp. Glemp wyraził nadzieję...”, s. 145, przypis 718; „Płk. Morozow miał bowiem oddać ojcom...”, s. 88, zapis skrótu „płk” w mianowniku bez stawiania kropki; „Nowoutworzony kwidzyński”, s. 64, powinno być „nowo utworzony”), które jednak nie mają większego wpływu na płynną lekturę tekstu. Zauważono także literówki (jest: „przez Związki Radziecki”, a miało być: „przez Związek Radziecki”; s. 19; jest „z terenów Polskich”, a ma być „z terenów polskich”, s. 25; „ustawienie figury matki Boskiej na pustej kolumnie”, s. 130) oraz błąd w zapisie nazwiska Gomułki (s. 30) oraz skrótu WDSW (s. 79).

Wnioski końcowe

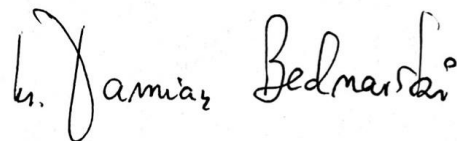
Złożona do obrony dysertacja doktorska mgr. Andrzeja Krupy *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec Kościoła katolickiego na Powiślu w latach 1945-1989* ma charakter oryginalny i w sposób rzetelny mierzy się z ukazaniem życia katolickiego w trudnym okresie historii naszego kraju, gdy instytucjonalny Kościół różnymi metodami był atakowany i zwalczany przez aparat władzy inspirowany ideologią antychrześcijańską. Niewątpliwie dysertacja jest dziełem pobudzającym do refleksji i dyskusji,

napisanym na dobrym poziomie. Postawione jej cele zostały osiągnięte, a hipotezy badawcze przez Autora zweryfikowane. Mimo pewnych wspomnianych wyżej usterek, przedstawiona praca jest interesującą prezentacją gruntownie przeprowadzonych badań i wyciągniętych na ich podstawie adekwatnych wniosków. Zdecydowanie zasługuje na publikację.

Rozprawa doktorska mgr. Andrzeja Krupy spełnia wymagania art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595, stan prawny na dzień 30 września 2011 r.) i w związku z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669 z późn. zm.) wnoszę o dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Jednocześnie, biorąc pod uwagę bardzo wysoki poziom recenzowanej rozprawy i wartość naukową przeprowadzonych badań wnioskuję do Rady Naukowej Dyscypliny Nauk Teologicznych o wyróżnienie rozprawy doktorskiej mgr. Andrzeja Krupy stosowną nagrodą.

Katowice, 4 stycznia 2023 r.